

СТАНОВИЩЕ

относно дисертационен труд
за присъждане на научна и образователна степен „Доктор по психология”

Сепарация-индивидуация и взаимоотношения в юношеска възраст

Автор: Цветелина Макавеева

Предмет на анализ в дисертационния труд са връзките на процесите на сепарация-индивидуация с широк кръг параметри на психосоциалното функциониране в юношеска възраст. Предизвикателствата пред подобно изследване се определят от амбицията за прилагане на модела на отделяне от значимите фигури на М. Малер и колеги в ранното детство по отношение на развитието в юношеска възраст. В ранна възраст посоченият модел е потвърден и емпирично валидиран в голям брой изследвания до степен, която го превръща в една от влиятелните и наложили се перспективи за оценка на личностното развитие. За сравнение, резултатите за юношеска възраст са значително по-ограничени и това дори поражда въпроса на какво се дължи подобен дефицит на данни, ако се има предвид възможната аналогия на процесите на отделяне от значимите фигури в двата възрастови периода. Основните прилики са свързани с повишена уязвимост на личностовите структури, необходимостта от промяна, основана на съзряването и възможното проблемно развитие при неуспешен изход. Поради тази причина юношеството се разглежда като време за вторичен процес на сепарация-индивидуация (П. Блос). От тази гледна точка темата на дисертационното труд без съмнение е актуална и съдържа значителен потенциал за изследване.

Дисертационният труд е с обем от 162 страници и включва увод, четири глави, заключение и използвана литература. Библиографията съдържа 195 източника, от които 13 на български, 169 на английски, 11 на немски и по един източник на френски и португалски език.

Първа глава представя теоретичната рамка на изследването, като са разглеждани различни подходи за дефиниране и оценка на процесите на сепарация-индивидуация в юношеска възраст, в контекста взаимоотношенията със значимите фигури. Представен е преглед на психодинамичните теории, вкл. теорията на обектните отношения, психосоциалната теория, с акцент върху проблема за идентичност-

та, както и теорията за привързаността. От различни перспективи са разгледани взаимоотношенията с родителите и връстниците, като основни параметри на психосоциалното функциониране. Анализирано е отношение към училището (и учителите), доколкото училищната среда задава важен контекст на социализацията. Отделен параграф е посветен на основният конструкт: процеса на сепарация-индивидуация, в сравнителен план, според теорията на М. Малер за ранното детско развитие, и юношеството (П. Блос и др.). В заключение авторът с основание заключава, че процесите на сепарация-индивидуация намират своята повторна проява в периода на юношеството, което по свой ред поставя пред изследователите задачата за създаване на адекватни инструменти за оценка. Теоретичният анализ систематизира значителен брой изследвания и е в основата на формулираните хипотези, свързани със структурата на самия процес, очакваните значими ефекти върху различни аспекти на психосоциалното функциониране, като допълнително се формулират и хипотези, свързани с междуполови и възрастови различия.

Втора глава описва българската адаптация на основния инструмент на изследването: *Въпросник за сепарация-индивидуация в юношеска възраст* (SITA, Levine et al., 1986; Levine & Saintonge, 1993), върху извадка от 998 юноши - 339 момчета (34%), 648 момичета, на следна възраст $\bar{x} = 16,05$ ($SD = 1,285$). Направени са четири независими превода, обсъдени до постигане на съгласие. На първия етап структурата в българската извадка и извлечена с помощта на експлораторен факторен анализ, вкл. и на базата на полихоричната корелационна матрица (подход, който има предимство, тъй като отчита формата на скалата за отговори, но за съжаление не се среща често у нас). В детайли са обсъдени вариантите на факторното решение, вкл. различията с оригиналната структура. Резултатите от експлораторния анализ дават основание избор на 9-факторно решение, като сочат и необходимостта скалата *Очакване на отхвърляне* да се раздели на два компонента: *Незаинтересованост на родителите* и *Очакване на отхвърляне*.

Върху същата извадка, с помощта на конфирматорен факторен анализ, са тествани 4 конкуренти модела, като индексите за степен на съответствие дават предимство на Модел 4, с разделяне на *Очакване на отхвърляне* на двете посочените субскали. На тази основа е взето решение за 10-факторна структура на SITA в българската юношеска извадка. В заключение: данните като цяло възпроизвеждат оригиналната структура на инструмента, но са налице някои промени в принадлежността на айтемите, както и разграничаване на две допълнителни

субскали.

Трета глава е посветена на връзките на процеса сепарация-индивидуация в юношеска възраст с аспекти на психосоциалното функциониране. В серия от изследвания, осъществени на три етапа, се оценяват ефектите на SITA върху субективно благополучие и взаимоотношения с родителите и връстниците, привързаността в юношеска възраст, нарцисизма, социалната фобия, възприемане на училището и родителските стилове. Тази глава с основание е и с най-голям обем (от 54 с.), тъй като представя валидирането на SITA с широк кръг външни променливи. Един от използваните инструменти – *Въпросник за юношеска привързаност* (AAQ; West et al., 1998) е адаптиран от автора на дисертационния труд за целите на изследването. Резултатите от експлораторния и конфирматорния анализ възпроизвеждат оригиналната трифакторна структура на AAQ.

Във всеки един от параграфите на трета глава авторът представя съдържанието и операционализацията на оценяваните конструкти, което позволява формулирането на специфични изследователски хипотези (дадени в общ вид в края на първа глава). Резултатите са оценени чрез серия от корелационни и регресионни анализи и структурни модели. Без да се представя в детайли, изложението следва приетите научни стандарти: хипотези, психометрични характеристики на всеки от инструментите, оценка на връзките с основният инструмент (SITA), обсъждане и резултати.

Четвърта глава представя различията по пол и клас на компонентите на SITA. Авторът е интерпретирал различията по пол (вкл. размера на ефекта, оценен с d на Коен) от гледна на точка на съдържанието на компонентите и предварителните очаквания. Това на свой ред дава основание да се допусне модериращата роля на пола по отношение на процесите на сепарация-индивидуация. За сравнение възрастовите аспекти са слабо изразени, със значим ефект само при един от компонентите (*Вплетеност с учителя*).

В заключението на труда са резюмирани получените резултати, посочени са някои ограничения на проведеното изследване и набелязани перспективи за използване на SITA за изследователски и приложни цели.

Накратко: дисертационният труд съдържа едно внимателно планирано и успешно реализирано емпирично изследване, чийто резултати представляват интерес, както в изследователски, така и практически план. В рамките на труда:

- са получени нови данни за процеса на сепарация-индивидуализация в юношеска възраст, което позволява оценка на компонентите на този важен възрастов феномен при българските юноши;
- емпирично са потвърдени прогностичните възможности на процеса на сепарация-индивидуацията по отношение на широк кръг аспекти на психосоциалното функциониране;
- направена е адаптация на *Въпросника за сепарация-индивидуация в юношеска възраст* (SITA), както на *Въпросника за юношеска привързаност* (AAQ) в българска юношеска извадка.

В практически план *Въпросникът за сепарация-индивидуация в юношеска възраст*, който заема централно място в труда, може да се използва от детски и училищни психолози за първоначален анализ (скрининг) на широк кръг от характеристики на функционирането. Данните за детерминацията на аспектите на юношеската сепарация-индивидуация са потенциално полезни и за целите на психологичното консултиране.

Планирането и реализацията на дисертационното изследване без съмнение свидетелства за високото равнище на професионална компетентност на автора.

Към съществените достойнства на труда трябва да се посочат също така отличното структуриране на текста, както и професионалният език на изложението, които максимално улесняват читателя.

Специално трябва да се отбележи демонстрираните от автора възможности в областта на многомерните статистически анализи, по-конкретно в областта на структурното моделиране. В международен план този тип анализи се приемат вече като стандарт, но за съжаление все още рядко присъстват в изследванията у нас. В тази връзка имам и една препоръка: необходимо е структурата на основния инструмент SITA трябва да бъде валидирана в нова, независима извадка. Авторът сам посочва това ограничение, което всъщност потвърждава отговорното му отношение към получените резултати.

Според личните ми впечатления Цветелина Макавеева е мотивиран и отговорен човек, с подчертани интереси към приложно ориентираните изследвания в детска и юношеска възраст, взискателен и критичен, вкл. и към оценката и на собствените резултати.

Приносните моменти на труда са адекватно отразени в авторската справка.

Авторефератът представя достатъчно пълно съдържанието на труда.

Представеният труд безусловно изпълнява изискванията за дисертационно изследване. Ето защо убедено препоръчвам на уважаемото жури да присъди на Цветелина Макавеева научната и образователна „Доктор”.

4 май 2021 година

проф. д.пс.н. Пламен Калчев
Софийски университет „Св. Кл. Охридски“
Катедра по Обща, експериментална, развитийна
и здравна психология